

Hacı Firudin QURBANSOY

İmaddin Nəsimi Şirvani 1369-cu ildə Şamaxıda dünyaya gəlib, 1417-ci ildə Holob şəhərində xüsusi fəvva ilə amansızlıqla qətl edilmişdir.

Son onilliklərdə bəzi tədqiqçilərdə Nəsiminin Şirvani olmadığını iddia edən tədqiqçilərə əsaslanaraq, sübuta cəhd edilmişdir. Çox təəssüf ki, bu əsasız müddəa sanballı nəşr olan "Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi"ndə də özünə tapmışdır. Tədqiqçilərdə Nəsiminin doğum yeri barədə vahid bir fikir yoxdur. Aşiq Çələbiyə görə, türkmən olub diyarboşlardır. Lətif, şairin Bağdad civarında Nəsimi nəhiyəsində olduğu üçün Nəsimi məxəssini götürdüyünü yazıb, ancaq o, unudub ki, bu halda Nəsimi məxəss yox, nisbə olur. Onun şiərləri və təbrizli olduğu barədə də yazmışlar. Orta yüzilliklərdə Şirvan şairlərinin müxtəlif məxəss və nisbələrlə tanınması adı bir hal idi. Məsələn, Hafiz Şirazi (1325-1390) böyük arif, müttəvəvüf şair Baba Kəhən (933-1074) mozarı üstündə 3 gün gecə-gündüz dua etdikdən sonra, ruhi kontaktda İmam Əlinin ona şairlik qüdrətini verdiyi irfana dair kitablarındadır. Baba Kəhən Bakıda doğulduğu üçün Bakuvidir, ancaq o, həm də Şirazi kimi tanınır. Şirazi kimi tanındığı onun bəklili olmasına şübhə dəlğəlsə sala bilməz. Özü-özünə görə tale dəlğələrinin müxtəlif məkanlara atdığı Seyid Əli Seyid Məhəmməd oğlu İmad əd-Din Nəsimi Şirvani no şiərləri, no bağdadlı, no də təbrizlidir.

Şirazi deyil ona görə ki, orada türkdilli mühtümək olar ki, yoxdu və burada Nəsimi yetmiş bilməzdi. Nəsimi ona görə bağdadlı deyil ki, bu coğrafiyaya xüsusi missiya ilə gəlmişdi. Nəsimi aşıqların beylərdir özü deyir:

*Nil ırmağı daşdı, tutdu Misrin çəhrasin,
Uş Holab Bağdadı buldum,
gör necə şad olmuşam.*

*Ta İraqistanı gözdüm,
bir müvəhhid bulmadım,
Aşiqi-Misran yənə,
müstəfaq-Bağdad olmuşam -*

beytlərində şair İraqistanlı olduğunu yox, orada gözdüyünü, toriqağını yaymaq üçün həl əhəllorini axtardığını söyləyir. Hələ Bağdadı tapmaq sözləri isə qətiyyətlə oralı olmaq anlamına gəlir. Beytlərdə belə mona çıxır ki, Nil çayı boyu Misrin osas montaqolərində artıq çoxsaylı, su kimi səf üz homfiklorinə tapmışdır. Başqa sözlə, Nil çayı sanki daş bütünü Misri tutdu. Oradan da Holobo və

Seyid Əli Seyid Məhəmməd oğlu

Bağdadı şadlıq keçdim. Bütün İraq məmləkətində bir nöfər də olsun Allahın tələkətinə inanmaq tapmadım. Onlara baxanda Misirə aşıq, Bağdadı vurğun olmuşam.

Nəsiminin təbrizli yox, şiərləri olduğunu təbrizli əlimlərin özləri etiraf edir. Nədi Əli Pəyyız Təbrizdə 1378/1999-cu ildə nəşr etdiyi çox dəyərli əsəri olan "Səkkiz yüz il Azərbaycan türkçə qəzalı" kitabının 26-cı səhifəsində yazır: "Nəsimi 882 həri-qəməri ilində Azərbaycanın qədim şeir-sənət mərkəzlərindən biri olan Şamaxı şəhərində dünyaya gəlməmişdir." Böyük alim Qulami-İlüseyn Bəqdəlinin Tehrandə 1363/1984-cü ildə nəşr etdiyi kitab isə belə adlanır "Divanə-İmad əd-Din Seyyid Əli Nəsimi Şirvani". Məncə, əlavə şərhə ehtiyac yoxdur.

Bu yerdə Türkmənstan əlimlərinin Nəsimini türkmənləşdirmək yönündəki fəaliyyətlərində də münasibət bildirməliyik. Dramaturq, aktyor, bəstəkar, şair, filologiya elmləri namizədi, professor, beynəlxalq Məhəmməd mükafatı laureatı Nəzar Qulayev 1972-ci ildə Aşqabadda Nəsiminin şairliyi "Şıqırlar" (Şeirilər) adlı kitabda çap edilərək onun türkmən xalqının şairi kimi təqdim edilmişdir. Orta yüzilliklərdə bütün türklərə verilən "türkmən" adının etnonim (xalq adı) kimi qəbul etdiyi üçün bu böyük şəxsiyyət səhvə yol verib. Onun bu səhvinə sonradan, 1993-cü ildə Nəsiminin 3 cildliyini (Seyid İmaduddin Nəsimi, Aşqabat, "Türkmənistan") nəşr edən filologiya elmləri doktoru Rəhman Rejəbov və filologiya elmləri namizədi Şamaxımet Qəndimov da təkrar ediblər. Kitabın birinci cildinin giriş hissəsində türkmən qaradışlarımızın Azərbaycan filoloq əlimlərinə səzələn kinayələri isə əsaslandır. Onların osas gətirib söykəndiyi mənbə XVIII yüzil türkmən şairi Nur-Məhəmməd Əndolibin poemasıdır. 2011-ci ildə Türkmənistan 350 illiyi təntənə ilə qeyd edilən böyük şair Nur-Məhəmməd Əndolib (toxinmon 1712 - 1780) folklor və ədəbi mətnlərində Nəsimi "Leyli və Məcnun", "Yusif və Züleyxa", "Baba Rövşən", "Zeynal Ərəb", "Məlikə Mehri-Nigar", "Oğuznamə" adlı poemaları ilə yanaşı "Nəsimi" adlı osar də yazıb. Poemada göstərilir ki, kafirlikdə itihən edilmiş öldürülmə Hollac Monsuru yandırılır. Zünnun onun külfündən bir ə saxlayır. Guya Misri coşqun sellor alanda Zünnun bu küldən dənizə atır və su sakitləşir. Kül olan köpüklü sudan içən Holob omirini qızı hamilə qalır və Nəsimini doğur.

*Rovayət kıldı andan baqçı rəvi,
Yayıldı ələmə çün holdu çəvi.*

*Xalap şaxçı qızı içdi köpüklü,
Qabardı qarını ol gətərdi yüklü...*

*Əmir atadı oqlını özünə,
"Nəsimi" qoydı oqlunu qızın...*

Türkmən əlimlərinin Nəsiminin türkmən olduğunu fikirlərini sübut etmək üçün bu poemadan tarixi fakt kimi istifadə etmələrini heç bir təntənə dözmür. Nəsiminin türkmənçə yazmadığı, hətta türkmən məktəblisinə də

aydın olan həqiqətdir. Bu həqiqəti anlamaya üçün filologiya üzrə dissertasiyalar müdafiə etməyə lüzum yoxdur.

Abbasi xəlifəsi Müqtədir Billahun əmiriyə 26 mart 822-ci ildə "ənəl-İlaqq" -mə Həqqam dediyi üçün müşrik kimi cədam edilən Əbu əl-Muğil Hüseyn Monsur bin Məhəmməd Bəyzəvi əl-Hollac və böyük müttəvəvüf Zün-Nun Əbu Fəid Savban ibn İbrahim əl-Misri (796-858) XIV yüzil şairi Nəsiminin dünyaya gəlməsində vəsiqəti əli bilməzdir. Bir də, Hollac Monsuru qətl edilən sonra yandırmayıblar, Bağdadı dəfən ediblər.

Nəsiminin türkmən olmadığını sübut etmək üçün heç olmasın andan hər hansı bir beyti oxumaq lazımdır. Nəsiminin dil Azərbaycan dilinin Şirvan ləhcəsi olduğu heç bir filoloq üçün mübahisə mövzusu yaratmır. Şirvan dialektində ən xarakterik hal sözlün ironik qəşməstlyə birgə işlənməsidir.

*Sidqi səfəvi zövq ilən Həqqə uldu və vəsil ol,
Zünni gümanə məhəmməd kimi
"əgər-məgər" kimi*

Bundan başqa, Nəsimi Şirvani şeirində indi də işlənmə dialekt sözlərinə rast gəlmək mümkündür.

*Gəl, ey əmri-əzizindən əzizim,
Ki, sənəz keçərdi ömrüm əbsəvur.*

Nəsimi Şirvani, boş mənasız məfhumunu bildiren "əbas" sözü "var" şəklini artırmaqla, şiərlərinin fikri ironikləşdirmək gücləndirmək üsulundan bəhrələnilir.

*Hər kimsə sən görməz,
görməz sənə hər kimsə,
Kəndin çəkərdi hicran,
hicran çəkərdi kəndin.*

*Hər kim sözün eşitdi, eşitdi sözün hər kim,
Təhsin qıldır əz cən, əz cən qıldır təhsin.*

Nümunələrdəki "keçərdi" (keçir), "çəkərdi" (çəkir), "qıldır" (qılır) sözlərindəki (-ərd) 4, dörd variantlı (-dər) 4 şəkliyi yerində ancaq Şirvan - Quba ərcalında işlənilir, dialektə indi də qalmaqdadır.

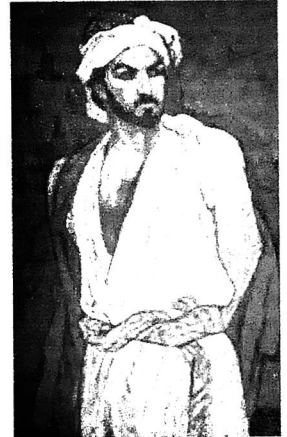
Başqa bir nümunə; ancaq Şirvan ləhcəsinə xas olan qrammatik xüsusiyyət; fəlo (-lıq) 4 şəklinin artırılmasıdır. Nümunədəki yüngül halda olan "etməklige" sözü Azərbaycan özgə dialektlərində işlənilir.

*Ey Nəsimi, əhə çəşmin yığar etməklige,
Dəvi-qüdrət kim sənə əbrə kəməm olmuşdür.*

"Əlindən qəpməq" ifadəsi zorla tutulmaq mənasında ən çox Şirvan dialektində mövzudur.

*Qəpəq əlindən zülfünü çevrə cəfəsi çəşlək,
Aşiqənamə Məcnun kimi zərli pərişan, qəşməsə?*

Divan şeirində "gül", "sədbərg", "vord", "qələ-sərx" və s. sözlər qızılğul monasımı ifadə edir. Klassik ədəbiyyatda Nəsimi Şir-

vəniodək heç kəs "qızılğul" sözündən istifadə etməyib.

*Hilalə dəndü qəmər qəşlərin hılalətindən,
Rəyandə qana qızılğul yanəgün əlindən.*

Ancaq zahiri simaya aid edilən qədim "göycək" sözü, daha geniş mənalı sinonimi olan gözəl sözü ilə birgə və ayrıca Şirvan bölgəsində işlənməkdədir. Nəsimi Şirvani bu sözü bir qədər özünəkinə qəralında şeirə gətirib.

*Zükərim, zikr etməm, yəni ki, şeyxəm, süfiyəm,
Gör nə göycək ol ilə ələmə nəzər olmaqçam.*

Zahiri əlamətdə zahiriyyə görə zikr edilmiş Nəsimi klassik ədəbiyyatda işlənməyən bu sözəndə istifadə edilmişdir.

Qədim tibb kitablarında insanın qara ciyəri mərəlliyyə, temperaməntliyin monboyi sayılır. Qorxağ Şirvanı indi də, qara ciyərin yoxluğu ki, monasına gəlmə "əğcəgər", "ci-gərsiz" deyirlər. Bunu Nəsimi Şirvani də deyib:

*Günəzindən uş yanəgün əgərim tutəgədi, yanar,
Nə bilir bu halı şol kim,
qarəgənlü bicəgərdir.*

Nəsiminin dilində ələ sözlə rast gəlmə ki, ancaq Şirvanı işlənilir. Bu "kəkkük" və ya "qoqquq" sözlüdür.

*Dər əgə-to, ey məhrum, əşəq çün məni ki? Kə?/
Tə dər sərə-virənha çün kəkkək zənəd "ku-ku")*

Tərəcməsi:

*Ey əvəzlü, sənə eşitəndə
mənim kimi aşıq həmi? Həmi?
Virənələrin başında çünki,
bəyqəş "ku-ku" yurur.*

İmadəddin Nəsimi Şirvani

Viranələrdə xəzinə gizlədilər, və ya xəzinə olan yer viranə qalar. Burada da xəzinə sahibi, bəy quş olan bayquş yuva qurar, xəzinənin olduğundan camaata xəbər verər, onu düz başa düşməzlər, hətta onu qovarlar. Şair İrfan əhlinin bu halını səs cinaslarıyla necə də gözəl təqdim edə bilib. Fars dilində olmayan türk mənşəli təqlidi qədim söz kimi "kokkuh" bayquş mənasında ancaq Şirvan ləhcəsində qalmaqdadır. Çətin xarakterli adama indi də deyirlər ki, "əgər xasiyyətini dəyişməsən, kukkuh quşu kimi tək qalarsan". Nəsimi Şirvaninin poeziya lüğətində "bayquş" sözü də var.

*Könül Laçın deyü düşdü ki,
ala şol Göyərçini,
Göyərçin Bayquşa düşdü,
yazıqdır imdi Laçına.*

*Cahanda kimsə görməmiş ki,
bayquş ala Göyərçin,
Qəzayi-asimanidir
bu bəla gəldi Göyərçinə.*

Nəsimi Şirvani sözünü deyib, onu sübut edə bilir. Məsləkinin naşiri olduğu məkanlarda bir müddət qalıb, yeni yerlərə köç etdikdə, onunla ilk dəfə tanış olanlar çıxdığı məkanı öyrənib haradan olduğunu qeyd edə bilirdilər. Ona görə də, Nəsiminin əsl vətəni unudularaq, müxtəlif ərazilərdən olduğu barədə çeşidli təzkirələrdə qeydlər edilmişdi. Nəsimi Şirvani qürbətə gizli missiya ilə getmişdi. Teymurləng, həmçinin ayrı-ayrı ölkə və şəhərlərin hakimləri hürufilərin əsas məqsədlərini başa düşdüləri, təhlükəli olduqlarını bildikləri üçün onları həmişə təqib etmişlər. Nəsimi Şirvaninin həmişə öncül olduğu hürufi cəmiyyəti yetkin siyasi qüvvə kimi şər saydıqları üsul-ida-rələrlə aktiv mübarizə aparırdılar.[20] Heç bir mübarizə ölüm-itimsiz, qan-qadasız keçməyib. Təkcə bunu demək kifayətdir ki, 845/1441-ci ildə Qaraqoyunlu sülaləsindən olan, özü Həqiqi təxəllüsü ilə hürufi istiqamətli gözəl şeirlər yazan Müzəffərəddin Cahənşah (1397 - 1467) Təbrizdə 500-ə qədər hürufini qətlə yetirtmişdi. Buna görə də, bütün gizli iş aparan siyasi mühacirlər kimi Nəsimi Şirvani də, qohum-əqrəbalarının salamatlığından ötrü, tanınmamalı, əsil-nəcəbətini, haradan gəldiyini, özü haqqında əsl informasiyanı dəyişik formada deməliydi. Məsələnin necə ciddi olduğunu təsəvvür etmək üçün 804/1394-cü ildə Əlin-cədə qətl edilən Nəsiminin ailəsilə bağlı yazdığı məktubdan bir cümləni göstərmək kifayətdir: "Şirvanlı libası geyərək ölçətməz dağlıq yerlərə çəkilsinlər və adlarını dəyişsinlər." Təzkirələrdə Nəsimi Şirvani ilə bağlı məlumatın qarışıq, bir-birindən uyğunsuzluqla olan fərqlinin əsas səbəbini burada axtarmaq lazımdır. Onun təhkiyə dili də, şeirindəki dialekt xüsusiyyətləri də, irfan qaynağı da şirvanlı olduğuna dəlildir. Başqa cür düşünənlər, Nəsiminin sağlığında Yaxın Şər-qin, o cümlədən, Şiraz, Bağdad, Təbriz, Qahirə, Osmanlı dövlətinin demək olar ki, hər bir məntəqəsindən minlərlə mürəddin irfan məbədi olan Bakıya, Seyid Yəhya Bakuvinin hüzuruna gəlib ondan elm öyrəndiyini yəqin ki, bilməmiş olmaqlar.

ای نسیمی چون خدا گفت آن ارضی واسعه
خطة باکو بجا بگزار کین جای تو نیست

*(Ey Nəsimi, çün Xəda qəft: "İnnə ardın vasi".
Xüttəvi-Baku beca beqozar, kin, çayi-to nist.)*

Tərcüməsi:

*Ey Nəsimi, "şübhəsiz, ərzim genişdir",
çünkü Allah söyləyib,
Bakının çıx çəvrəsindən get ki, heç yerin deyil.*

Beytdəki "İnnə ardı vasi" cümləsi Qurani Kərimin 29 ƏNKƏBUT surəsinin 56-cı ayəsindən alınmışdır. Ayə tam halda belədir:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ أَرْضِي وَاسِعَةٌ فَإِنِّي فَاعِبُدُونِ

*(ya 'ibədiyə əl-ləzina 'amənu 'inna 'ardı vasi 'atun
fa'iyəyə faə 'buduni)*

Tərcüməsi:

"Ey itaətkar möminlər! Mənim ərzim genişdir, mə-nə itaət edin."

İrfan elmi ilə dolu ruhi-rəvan şairə artıq Bakı mü-hiti dar gəlir, Allaha daha yaxşı itaət etməkdən ötrü, biliyini yaymaq üçün buradan dünyanın başqa yerlərinə getmək istəyirdi.

*Əz qeybi-hüveyyət mana nitqi-əhədiyyət,
Ayıtdı ki, fəqir ol!
Tərk eylədim uş mülk ilə malı Vətəni can,
Yüz tutdum iləllah.*

Övvəlcə Seyyid, sonra Seyyid Nəsim təxəllüsünü Nəsimi Şirvani ustadı Seyid Yəhya Bakuviyə (1396-1459) bənzəməyə üçün yaradıcılığının ilk dövrlərində götürdüyünü ehtimal etmək olar. Bakuviyə farsca bütün qəzəllərini Seyyid təxəllüsü ilə yazırdı:

*Şükran oluban, Seyyida, sən camı nisər et.
Bil ki, fələyin gərđişi hər an yerindədir.*

tərcümə mənimdir

Nəsiminin bu təxəllüslə bağlı şeiri çox azdır.

*Seyyidin razü niyazi, məhrəmi sənə sən bu gün,
Həm sənə gəlmiş əzəldən sidqü iqrarım mənim.*

*Seyyidin könlündə sənə sən, sənədən özgə nəsnə yox,
Həm dilində bu fəqirin daim aydır: "Ya Əhəd!"*

*Seyyidü sadət mədhin söylədi Seyyid Nəsim,
Tutiyi-şirinməqalə nitqədən tökdü şəkar.*

Görünür, şairin yaradıcılığında yetkinlik çox sürətlə gətirdiyindən, ilk yaradıcılığında cüzi şeirini seçib divanında saxlayıb Şair, öz sənət qüdrətinin miqyasını dəqiq bilir, ölümsüzlüyünü anlayır və anladır:

*Ölməzəm, mən öləsi xud degiləm,
Əzəldən bəri nəcatiləyəm.*

*Oxuyun həyyəi-ləyamat məni,
Ki, məmat olmazam, həyatiləyəm.*

(Bugünkü dillə: Ölmərəm, mən oləcək şəxs deyiləm. Əzəldən bəri nicat tapanlardanam. Məni diri və ölümsüz kimi tanıyın ki, ölmərəm, həyata məxsusam.)

beytlərinin müəllifi Seyid Əli Seyid Məhəmməd oğlu İmadəddin Nəsimi Şirvani dünya ədəbiyyatında müstəsna taleyi və əlyetməz istedadı ilə ölümsüzlük qazanan dahi şairlərin öncülləri sırasında durur.